

SUSURLUK SKANDALI SONRASI “TEMİZ TOPLUM” TALEBİYLE ORTAYA KONAN “SİVİL İTAATSİZLİK” EYLEMLERİNİN TÜRK BASININDA GÖRÜNÜMÜ

Yrd. Doç. Dr. Nejdet ATABEK*

ÖZET

Medya ve sivil toplum örgütleri kamuoyunun oluşturulmasında ve yönlendirilmesinde en önemli iki unsurdur. Bu çalışmada Susurluk Skandalı'nın Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde ne kadar gündemde tutulduğu ve bu olaya tepki olarak gelişen kamuoyunun ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemlerine sözü edilen gazetelerde ne kadar yer verildiği incelenmektedir. Makale çerçevesinde medya, sivil toplum örgütleri ve kamuoyu etkileşimi tartışılmaktadır.

GİRİŞ

Susurluk Skandalı sonrası bu olaya tepki olarak ortaya konan sessiz yürüyüşlerden ışık söndürmeye kadar bir dizi protesto türünü içinde barındıran “sivil itaatsizlik” eylemleri ülkemizde o güne kadar görülmedik ölçüde kitlesel bir katılımı sağlamayı ve tüm kesimlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Susurluk Skandalı'na kamuoyu tepkisinin böylesine büyük olmasının nedenleri arasında kuşkusuz ülkemizde uzun yıllardır yaşanan ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlardaki olumsuzlukların büyük payı vardır. Sözünü ettiğimiz olumsuzlukların toplumu bir patlama noktasına getirdiği ve Susurluk Skandalı ile birlikte bu tepkilerin çeşitli biçimlerde ortaya çıktığı da ileri sürülebilir. Ancak bu gerekçeler olayın sadece bir yönünü açıklayabilmektedir. Susurluk Skandalı sonrası bu olayın aydınlatılmasını isteyen böylesine büyük bir kamuoyunun nasıl oluşturulduğunu açıklayabilmek için ülkemiz medyasının ve sivil toplum örgütlerinin rolünü de gözden kaçırmamak gerekir.

Bu makalede kamuoyunda Susurluk Skandalı diye adlandırılan 4 Kasım 1996 tarihindeki trafik kazasının ardından, sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde “temiz toplum” talebiyle ortaya konan “sivil itaatsizlik” eylemlerinin Türk basınında yer alışı incelenmektedir. Çalışmada ayrıca, söz konusu protesto eylemlerini toplumsal boyutlarıyla kavrayabilmek ve demokrasimiz bakımından anlamını ortaya

---

* Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

koyabilmek için sivil toplum ve sivil itaatsizlik kavramları da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

SİVİL TOPLUM KAVRAMININ KÖKENLERİ

Sivil toplum kavramındaki “sivil” sözcüğü, kent yaşamının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eder. Bu nedenle sivil toplum kavramının karşısı “askeri” toplum değildir. Bu kavram, “şehir adabı” anlamına gelmektedir ve karşısı da “gayrimedeni” olabilir. Sivil toplum kavramının kent yaşamı ile ilişkisini açıklığa kavuşturmak için konuyu tarihsel kökenleri ile birlikte ele almak gerekir.

Batı Avrupa’da kentler 12. yüzyıldan itibaren yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeye paralel olarak ticaretin de gelişmesi, kentlerdeki bu faaliyetleri toplumun tümü için yeni bir zenginlik kaynağı haline getirdi. O zamana kadar göremedikleri ve mekanizmasını bilmedikleri bu yeni kaynaktan yararlanmak isteyen feodal asiller, tüccarın, küçük esnafın ve üreticinin korunması gerektiğini kavradılar. Kentin üretken sınıfları, feodal asiller ile yaptıkları uzlaşmaya göre belirli haklar elde ettiler. Bunların başında asillerin kent yaşamına karışmamaları, kentlerin kendi milislerini (askeri güçlerini) örgütleyebilmeleri, hukuk kurallarının kent duvarları içinde kentin belirlediği şekilde işleyebilmesi ve kendi mahkemelerini kurabilmeleri yer alıyordu. Bu dönemde ortaya çıkan kent özgürlükleri, batının tarihsel gelişiminde büyük bir öneme sahiptir. Bu özgürlükler kentlerde belirli grupların ortaya çıkmasına, onların “tüzel kişilik” kimliği kazanmalarına ve bu kimlikle iş yapabilmelerine olanak sağlamıştır. İmtiyazlar sayesinde tüzel kişilik kazanan kentler bundan sonra kendi kendilerini idare eden birimler olarak geliştiler. Bir kaç kent aynı amaç etrafında birleşince de ortaçağın feodal asillerinin hiç beklemedikleri bir güç oluşturdular. Bu gelişim, asillere rağmen, kentin dışına taşarak bir bölgenin yargı işlevini üzerine alan yeni yargı organları ve yeni danışma organları ortaya çıkardı. Her ne kadar Batı Avrupa’da zamanla ortaya çıkan merkezi krallıklar kentlere verilen imtiyazları geri aldılarsa da bu imtiyazların izleri hiç bir zaman tamamen silinmedi. 17. ve 18. yüzyıllarda batılı düşüncülerin “sivil” köklü ifadeler kullanmalarının ardında, yukarıda sözü edilen dönemde elde edilen imtiyazlar sayesinde genel olarak kentlerde oluşan kamusal yaşam dile getirilmeye çalışılmaktadır. Sivil toplum bağlamında sözü edilen bu toplumun en önemli özelliği de “siyasi”nin (devletin) sultasından kurtulabilmiş ilk toplumsal sistem oluşudur. (Mardin, 1992:9-14).

Sivil toplum kavramını açıklarken kaçınılmaz olarak en çok başvurulan devlet kavramıdır. Sosyal bilimler sözlüğü de sivil toplum kavramının üç anlamına işaret ederken bu yolu izlemektedir. Birincisi, devlet denetimi ve baskısının ulaşamadığı toplumsal etkinliklerdir. İkincisi, bireylerin devletten ya da kamu gücünden izin almadan, kovuşturmaya uğrama korkusu taşımadan rahatlıkla ilişki

geliştirebildikleri, sosyokültürel etkinliklerde bulunabildikleri toplumdur. Üçüncüsü, devletin doğrudan denetimi altında tuttuğu alanların dışında kalan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da görece bağımsız olarak, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerle oluşturulan kurum veya etkinliklerdir (Demir ve Acar, 1992).

Sivil toplum kavramı, Cicero'nun *societas civilis* fikrinden başlayarak Aristo'nun polis kavramına kadar geri giden Avrupa geleneğinde devlet ile aynı anlamda kullanılmıştır. Avrupalı düşünürler tarafından 18. yüzyılın ortalarına kadar bu kavram, üyelerini kendi yasalarının nüfuzu altına sokan, böylelikle de barışçı yönetimi ve iyi düzeni sağlama bağlayan bir siyasal birliktelik tipi anlamına geliyordu. Öyleki, bir sivil toplumun üyesi olmak demek bir devletin üyesi olmak, bir devletin yasalarına uygun ve diğer yurttaşlara zarar vermeyecek biçimde hareket etme yükümlülüğü altında olmak demektir. Keane (1993:9) sivil toplum kavramına ilişkin bu geleneksel anlayışın 18. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başladığını, sivil toplumun ve devletin farklı varlıklar olarak algılandığını söylemektedir. Bu kavram 1750-1850 yılları arasında Avrupa siyasal düşüncesinde önemli bir kavram olarak kendinden söz ettirmiş ve bundan sonra ise belirsizleşerek kaybolmuştur. Sivil toplum kavramı son dönemlerde yeniden popüler olmuştur.

DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM

Demokrasi en genel anlamda "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak demokratik rejimlerin sahip olması gereken üç unsurun vurgulanması gerekir (Kalaycıoğlu, 1995:45). Birincisi, demokrasinin, halkın siyasal temsiline dayanan bir biçimde hükümetin oluşturulması ve halkın rızası oldukça iktidarda kalabilmesini tek meşru ve adil yönetim biçimi olarak kabul eden bir görüş olmasıdır. İkincisi, halkın siyasal yaşama katılımı kayıtsız ve koşulsuz bir şekilde olmasıdır. Üçüncüsü, demokrasinin, insan hak ve özgürlüklerinin en kapsamlı biçimde güvence altına alındığı ve gelişmeye açık olduğu bir rejim olmasıdır.

Gelişmiş bir demokrasiye sahip olabilmek için sadece biçimsel olarak demokratik rejimin gerektirdiği parlamento, yargı organları vb. kurumlara sahip olmak yeterli değildir. Toplumun da demokratik bir kültüre sahip olması gerekir. Toplumsal kültüründeki siyasal hoşgörü, başkalarına ve siyasal kurumlara güven, siyasal ilgi, bilgi, etkinlik duygusu ve katılım eğilimleri, bir ülkedeki demokrasinin oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunan özelliklerin başında gelir. Ülkemizde de demokratik rejim ile ilgili olarak yaşanan sorun siyasal kurumların biçimsel olarak yetersizliğinden değil, siyasal kültürümüzdeki bazı özelliklerden ve eksikliklerden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizde siyasal kültürün ve/veya demokratik rejimin istendik ölçüde gelişmemiş olmasının başlıca nedeni sivil toplumun yeterince güçlü olmamasında aranmalıdır. Sivil toplumun temelinde toplumun genel katılımına dayalı siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel kurumsallaşmalar yer almaktadır. Ancak, biçimsel kurumsallaşmanın veya birlikteliğin varolması yeterli değildir. Sivil toplum, günlük geçimini sağladığı kurumlara sahip çıkmayı, onları düzenlemeyi bilen küçük yurttaş topluluklarının bir toplamıdır. Demokratik bir öze sahip olan böylesi bir toplumda yurttaşlar, her hangi bir tehdit karşısında kültürlerinin kendilerine aktardığı demokratik mirası korumak için anında harekete geçmekte, otoriter yönetimlere karşı direnmektedirler.

Günümüz demokrasilerinde sivil topluma hayat veren dinamikler şu başlıklar altında özetlenebilir: a- Toplumsal uzlaşma ve barışı sağlama yönünde yurttaşların asgari müştereklerde buluşması, b- Demokratik hukuk devleti çerçevesinde farklılıklara saygı duyulması ve karşıt fikirler arasında hoşgörü ilkesinin egemen kılınması, c- Toplumda demokrasi fikrinin yaygınlık kazanması için çok partili siyasal yaşama ve siyasetçilere duyulan güvenin zedelenmemesi, d- Din ve vicdan, düşünce ve girişim özgürlüğünün tam olarak sağlanması, e- Toplumdaki bireylerin birer yurttaş olarak kendi haklarına sahip çıkması, f- Yurttaş inisiyatifleri aracılığıyla daha fazla katılımın gerçekleştirilmesi, halkın siyasal mekanizma içerisinde karar alma süreçlerinde özgürce sesini duyurabilmesi, g- Siyasal yaşamda çokluğun değil, çoğulculuğun yaşanması, h- Bireylerin birer yurttaş olarak sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin hiç bir kısıntıya uğramaması, ı- Sivilleşme doğrultusunda yasal örgütlenmelerin önündeki örgütlenmelerin kaldırılması (Kalaycıoğlu, 1995:43-53).

Devlet ya da iktidar karşısında sivil toplumun ne anlama geldiği açıklanmalıdır.

“Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır. Bu yapı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama, ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır” (Diamond, 1994:5-15).

Buradan da anlaşılacağı gibi devlet ile sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin varolabilmesi ancak hiç bir toplumsal kesimin hakim iktidar olmaya yönelmemesiyle mümkündür. Sivil toplum, hiç bir bireyin, toplumsal kesimin veya

sınıfın toplumdaki diğer birey, toplumsal kesim veya gruplar tarafından ezilmemesinin bir güvencesidir. Bu durum, ister istemez sivil toplum unsurlarının toplumsal yapı içinde birbirleriyle uyum değil çatışma temeline dayalı bir ilişki içinde olmalarını gerekli kılmaktadır. Bunun olmazsa olmaz koşulu ise siyasal özgürlüklerin cemaati değil bireyi eksen alarak şekillendirilmesidir. Çünkü cemaat, kendi içinde uyumlu ve çevresinde de uyum arayan bir örgütlenme biçimi olarak diğer kişileri, grupları veya örgütlenmeleri baskı altına almaya daha yatkındır. Birey ise özgürlüğü esas alan ve bu özgürlüğünü her türlü uyumu reddederek gerçekleştirmeye çalışan bir yapıya sahiptir. Bundan dolayı, demokratik rejimler siyasal özgürlüklerin bireysel zeminde gerçekleşmesini ve dolayısıyla sivil toplumu oluşturan örgütlenmelerin uyum değil çatışma zemininde hareket etmesini sağlamaya çalışırlar (Sarıbay, 1997). Bu arada belirtmek gerekir ki demokratik rejimlerin siyasal çatışmayı meşrulaştırmaları, diğer toplumsal kesimlerin veya grupların haklarını ve özgürlüklerini dışlamayı içermez. Burada ifade edilen siyasal çatışmanın demokratik rejimlerde somut olarak ortaya çıkış biçimi sivil itaatsizliktir.

SİVİL İTAATSİZLİK

İlk kez 1848 yılında Amerika'da Thoreau tarafından kullanılan sivil itaatsizlik kavramı 1980'li yıllarda özellikle Avrupa'da yoğun tartışmaların konusu olmuştur. Sivil itaatsizlik, şu ya da bu ölçüde adil ilişkilerin hüküm sürdüğü demokratik bir sistemde ortaya çıkan ciddi haksızlıklara karşı yasal imkanların tükendiği noktada son bir çare olarak başvurulmuş, kendisine anayasayı ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı politik bir edimdir (Coşar, 1997:9-20). Şayet toplumda sivil itaatsizlik eylemlerinin ortaya konmasına olanak tanıyan bir siyasal kültür oluşmamışsa, farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılmasının yolları açık demektir (Sarıbay, 1997:35). Bu durum demokrasinin yeterince gelişmemiş olduğuna ve devlet karşısında sivil toplum alanının darlığına işaret eder.

Sivil toplum tanımıda yer alan aşağıdaki kavramları incelemek sivil itaatsizlik'in ne olduğunu anlamamız bakımından yararlı olacaktır (Coşar, 1997:9-20).

Yasadışılık: Sivil itaatsizlik, haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denedikten sonra girilen yasadışı bir eylemdir. Ancak bunun anlamı, yasadışı örgütlenmeyi ya da yasadışı eylemi savunmak değildir. Çünkü sivil itaatsizlik eylemcisi, varolan anayasal düzenin temel ilkelerine topyekün bir itirazda bulunmaz. Tam tersine, bu toplumsal uzlaşma zemininde yer alan ilkelerin çiğnenmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmek için bu yola başvurur. Bu nedenle sivil itaatsizlik, yasadışı ancak meşru bir eylemdir.

Alenilik: Yasadışı olmasına rağmen sivil itaatsizlik gizli değil aleni bir eylemdir. Sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştiren bireyler sadece kendilerini gizlememekle kalmazlar, yaptıkları eylemi de kamuoyuna en etkili şekilde duyurabilme yollarını ararlar. Ancak burada şu istisnayı duruma dikkati çekmek gerekir. Şayet sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirecek kişilerin kendilerini ve yapacakları eylemi önceden duyurmaları halinde sivil itaatsizlik eyleminin engellenmesi söz konusuysa, bu kişiler kendilerini ve yapacakları eylemi son ana kadar gizli tutabilirler. Ancak bu gizlilik, eylem sona erdikten sonra mutlaka kamuoyuna duyurulmalıdır.

Hesaplanabilirlik: Bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirilmeden önce eylemin hedefi ve nasıl gerçekleştirileceği baştan açıklanır. Eylemin gidişatının ve ortaya çıkardığı sonuçların eylemin başında söylenenlere uygun olması gerekir. Örneğin, sessiz bir yürüyüş eyleminin yapılacağı planlanmışsa, sadece bu yapılmalıdır. Eylemcinin, eylemin başında söyledikleri ile eylem sırasında yaşananların farklı olması, gerçekleştirilen eylemin bir sivil itaatsizlik eylemi olarak sunulmasını güçleştirir.

Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi: Sivil itaatsizlik eylemcisi gerçekleştirilen eylemin politik ve hukuki sorumluluğunu üstlenir. Meşru bir zeminde gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eyleminin sonunda politik ve hukuki sorumluluktan kaçınmak ve eylemi inkar etmek düşünülmez.

Şiddetin reddedilmesi: Sivil itaatsizlik eylemlerinde şiddetten kaçınılır. Eylemin karşıtlarının ya da olayın dışındaki üçüncü kişilerin fiziki ve psikolojik bütünlüklerine saygı gösterilir. Söz ile saldırıda bulunulmaz ve eylem karşıtlarının malına dahi zarar verilmemesi önerilir. Sivil itaatsizlik eylemi, düşmanlıkları gidermenin ve karşıtı ikna etmenin bir yöntemi olarak düşünüldüğü için şiddet kullanmak eylemlerin amacıyla uyuşmaz.

Kamu vicdanına yönelik bir çağrı: Sivil itaatsizlik eylemi toplumun çoğunluğuna ya da daha doğru bir deyişle kamuoyuna gönderilen bir mesajdır. Bu çağrı toplumda ortak bir adalet anlayışının varlığı varsayımına dayanır. Sivil itaatsizlik eylemi, kendi hedeflerini gerçekleştirirken toplumun diğer üyelerinin haklarına zarar vermez.

Sistemin geneline değil tekil haksızlıklara karşı ortak eylem: Sivil itaatsizlik eylemi toplumsal sistemin tümüne karşı değil tek tek haksızlıklara karşı yapılır. Bir başka deyişle, sivil itaatsizlik eylemcisi sistemin genel anlamda adaletli olduğunu varsayar ve bunu değiştirmeye çalışmaz. Bu nedenle de sivil itaatsizlik eylemcilerinin ideolojik anlamda görüş birliği içinde olmaları gerekmez. Sivil itaatsizlik eylemcisi için önemli olan karşı çıkılan veya istenen şeyler için ortak

eylem farklı dünya görüşlerine sahip bireyleri bir araya getiren bu tür örgütlenmeler ademi merkezîyetçi, taban insiyatifine dayalı ve demokratik örgütlenmelerdir. Sivil itaatsizlik eylemleri için oluşturulan örgütlenmelerin ömürleri de genellikle söz konusu haksızlığın giderilmesiyle sınırlıdır.

KAMUOYU, SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ VE MEDYA

Kamuoyu, belirli bir zamanda, ortaya çıkan bir soruna ilgi duyan grupların belirli karar mekanizmalarını veya toplumsal kesimleri harekete geçirmek için ifade ettikleri görüşlerdir. Kişisel düşüncenin özgürce ifade edilebildiği, insanların yakınlık duydukları görüşler etrafında örgütlenebildiği gelişmiş demokratik rejimler, bireyler ve gruplararası görüş alışverişinin en iyi gerçekleştiği, dolayısıyla kamuoyunun sesini güçlü bir biçimde duyurduğu ortamı sağlar.

Hemşeri derneklerinden çevre korumacı derneklere, meslek örgütlerinden üniversitelere, işçi ve işveren sendikalarından siyasi partilere kadar geniş bir yelpazeye sahip olan sivil toplum örgütleri, demokratik rejimlerde kamuoyunu örgütleyen ve biçimlendiren başlıca birimlerdir. Bu örgütler, kamu kurum ve kuruluşları gibi doğrudan kamu otoritesi alanı içinde yer almazlar ve sivil toplumu oluşturan birimleri meydana getirirler. Devlet erkinin dışında yer alan bu sivil toplum örgütleri, çeşitli grupların veya toplumsal kesimlerin belirli sorunlar karşısında ifade edilen görüşü olarak tanımlayabileceğimiz kamuoyunun görece serbestçe oluştuğu ve ortaya çıktığı zemini oluştururlar. Devlete doğrudan bağlı bazı kuruluşların da kamuoyu oluşturma çabaları sözkonusudur ancak bu şekilde oluşan kamuoyunu güdümlü kamuoyu olarak tanımlamak ve bu tür örgütleri de sivil toplum örgütlerinden ayırmak gerekir. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi/ayırımı aşağıdaki sivil toplumculuk tanımında açıkça görmek mümkündür.

“Sivil toplumculuk devlet ile sivil toplum arasında bir çelişki bulunduğunu ve biri güçlendikçe diğerrinin zayıflayacağını, birinin etki alanının genişlemesinin diğerrinin etki alanının daralması pahasına gerçekleşebileceğini kabul eden ve bu ikilemde tercihini sivil toplumdan yana yaparak siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sivil toplumun güçlendirilmesi gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. Bu çerçevede siyasal düzeyde sivil topluma, siyasal etkinliklerin devletten arındırılmasıyla; kültürel düzeyde sivil topluma, resmi ideoloji ve resmi dinin olmaması, devletin din, dil ve ırk ayrımı yapmaması, belirli kültürel kodları dayatmamasıyla; ekonomik düzeyde sivil topluma ise piyasa mekanizmasına ve mülkiyet hakkına devletin karışmaması ile ulaşılabileceğini savunmaktadır” (Demir ve Acar, 1992).

Sivil toplum, insanların kendileriyle ve çevreleriyle ilgili kararların alınmasına doğrudan ya da dolaylı olarak katıldıkları toplumdur (Ateş, 1991:35-36). Katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin çok büyük bir önemi vardır. Ancak, nasıl gelişmiş bir demokrasinin varolabilmesi için bir takım kurumların biçimsel olarak varolması yetmiyorsa, sivil toplumun genişlemesi için de sivil toplum örgütlerinin biçimsel olarak varolması yeterli olmamaktadır. Bu örgütlerin demokratik bir öze sahip olması ve demokrasiye yönelecek tehditler karşısında harekete geçebilecek bir kültüre sahip olması gerekmektedir.

Demokratik rejimlerde medya vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Birer yurttaş olarak toplumu oluşturan bireyler ancak medya sayesinde gelişmelerden haberdar olabilmekte, olayları yorumlayabilmekte, tartışmalara katılabilmektedir. Bu sayede de bir takım siyasal tercihler yaparak, çeşitli tutumlar edinerek ve eylemlerde bulunarak toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır. Medya bir taraftan siyasal iktidarın görüş ve politikalarını yurttaşlara iletirken, diğer yandan da sivil toplumun bünyesinde yer alan toplumsal hareketlerin ve sivil toplum örgütlerinin hak ve taleplerini iktidara ve politikacılara iletir.

Medyanın en önemli işlevlerinden biri de halk adına siyasal iktidarı izlemek ve denetlemektir. Bu işlevin yalnızca medyadan beklenmesi doğru bir yaklaşım değildir. Sivil toplum örgütleri de en az medya kadar siyasal iktidarı izlemekten, yapılan yanlışları eleştirmekten ve alternatif çözüm önerileri ortaya koymaktan sorumludur.

Gelişmiş demokrasiye sahip ülkelerde toplumun değer yargılarına uygun olmayan tutum ve davranışlar hoş görülmez. Bu toplumsal denetim mekanizmasının baş aktörleri, siyasilerin yaptıklarını halk adına izleyen ve denetim görevini yerine getiren medya ve sivil toplum örgütleridir. Sivil toplum örgütleri ve medya arasındaki “işbirliğinin” geliştirilmesi kuşkusuz ülkemiz demokrasisinin gelişimine büyük katkılar sağlayacaktır.

Demokratik rejimlerde basın dördüncü güç olarak nitelenirken, bazı düşünürler tarafından da sivil toplum örgütleri beşinci güç olarak tanımlanmaktadır. Çünkü kamuoyunun ne dediğini, nasıl tepki gösterdiğini en iyi sivil toplum örgütleri yansıtmaktadır (Paker, 1997). Ancak unutulmamalıdır ki sivil toplum örgütlerinin çeşitli konularda yaptığı açıklamaların ve gerektiğinde ortaya koyduğu sivil itaatsizlik eylemlerinin kamuoyuna duyurulmasında medyanın üzerine önemli görevler düşmektedir. Demokratik rejimlerde sivil toplumun sesi her yerden çok medyada yansımalıdır.

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Türk siyasal hayatında bireysel girişimle ortaya çıkan olgu ve kurumların geçmişi 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Daha önceleri Osmanlı imparatorluğu'nda, belirli bir yerde yaşayan insanlar devlete taleplerini topluca iletiyorlardı ve buna "imdatname" deniyordu. 1847 yılından itibaren ise Osmanlı vatandaşları bireysel girişimin bir örneği olarak "arz-ı hal" (dilekçe) düzenleyerek hükümete başvurmaya başladılar (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 1995:33-40). 19. yüzyıl Osmanlı'da cemaat kültürünün aşınmaya başladığı, bireyin toplumsal yapıda bir değer olarak kabul olunduğu, siyasal gruplaşmaların ve partilerin ortaya çıktığı bir yüzyıl olmuştur. Bu gelişmeler topluca göz önüne alındığında Osmanlı'da sivil toplumun oluşumunu ve gelişmesini hazırlayan temellerin 19. yüzyıl ortalarında atılmaya başlandığı ortaya çıkar. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süren özgürlük ortamı sivil toplum alanının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. II. Meşrutiyet'i izleyen bir kaç hafta içinde 200'ü aşkın gazete yayın izni almış ve 1908-1909 yıllarında süreli yayın sayısı 353'e ulaşmıştır. Bu özgürlük ortamında dönemin büyük gazetelerinden İkdam'ın tirajı 60 bine, Sabah'ın tirajı ise 40 bine ulaşmıştır (Alemdar, 1981:110). Bu dönemde çok sayıda dernek, gönüllü kuruluş ve siyasal parti de ortaya çıkmıştır. Ancak, II. Meşrutiyet'in kısa süren (1908-1912) özgürlük ortamı hariç tutulursa, Osmanlı'da sivil toplum yabancıların hakim olduğu bir iktisadi hayatın dışında gelişmemiştir. Osmanlı imparatorluğu'nun çökmesi, Kurtuluş Savaşı ve daha sonra Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yaşanan tek partili rejim, ülkemizde sivil toplumun yeşermesine olanak sağlamamıştır (Kalaycıoğlu, 1998:14-15).

1950'li yılların başında çok partili hayata geçilmesiyle birlikte gönüllü bireysel girişimlerde bir canlanma oluşmuştur ancak ekonomik yaşamdaki girişimler siyasal yaşamdakilere oranla devletten daha fazla hoşgörü görmüştür. 1957 yılından itibaren ise ekonomik göstergelerin bozulması ve iktidardaki Demokrat Parti'nin oylarının erimeye başlamasıyla birlikte, iktidar tarafından muhalefet karşıtı bir tutum izlenmeye başlanmış ve adeta tek parti rejimi ortamına geri dönmüştür. 1950'li yıllardaki gelişmelerden ders alınarak siyasal parti gücünü dengelemek için 1961 anayasası ile yasama ve yürütmeden bağımsız bir yargı ve Anayasa Mahkemesi oluşturuldu. Ayrıca, radyo ve televizyonla üniversiteler gibi çeşitli kurumlar özerk hale getirilerek yürütmenin dengelenmesine ve denetlenmesine çalışıldı. Bu aynı zamanda devlet ile sivil toplum arasındaki dengenin korunmasına ve geliştirilmesine de katkı sağlamıştır (Kalaycıoğlu, 1998).

1961 Anayasası ile sağlanan özgürlük ortamında gönüllü bireysel girişimle kurulan kültürel, siyasal ve ekonomik amaçlı dernek sayılarında büyük bir canlılık yaşandı. 1946 yılında 1300 olan gönüllü kuruluş sayısı, 1968 yılında çok partili sistemin ve özgürlükçü 1961 Anayasası'nın etkisiyle 37.806'ya kadar yükselmiştir

(Çaha, 1996:125). 1960 sonrasında grev hakkına sahip olan sendikalar da ülkemizde sivil toplum alanının gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. 1971-1973 dönemi hariç tutulursa sivil toplum alanındaki bu canlılık 1980 askeri darbesine kadar devam etti (Toprak, 1996:104). Askeri rejim ortamında siyasi partiler kapatıldı, pek çok derneğin ve sendikanın çalışmaları askıya alındı. Özetle sivil toplum sindirildi. 1982 anayasası ile de bu durumun uzun yıllar kalıcı olması sağlandı. Özellikle 1980'li yıllar boyunca siyasal ve toplumsal alandaki gönüllü bireysel girişimler devlet tarafından şüphe ile karşılandı. Özal iktidarlarının ekonomide dışa açılma politikalarına paralel olarak sadece ekonomik alandaki bireysel girişimler teşvik gördü.

Türkiye'de 1990'lı yıllar sivil toplumun görece genişlediği ve dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinin artış gösterdiği yıllar olmuştur. Bu dönemde çevre, hava kirliliği, kadın hakları, sağlık, insan hakları gibi spesifik konular tartışmaya açılmış ve bu konular etrafında çok sayıda insan biraraya gelmiştir. Farklı değerleri ve talepleriyle bu gruplar, 1990'lı yıllarla birlikte Türkiye'de sivil toplum alanında çoğulcu ve farklı kimliklerin ortaya çıkmasına katkıda bulundular (Çaha, 1996:139).

Türkiye'de sivil toplumun durumunu daha nesnel bir şekilde ortaya koyabilmek için siyasal katılma oranına, dernekleşme düzeyine ve hukuk devleti uygulamalarına bakmak gerekir (Kalaycıoğlu, 1998:123-133). Siyasal katılma, genel ve yerel seçimlerde oy kullanmadan dilekçe vermeye, siyasal amaçlı toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenlemeden grev ve boykot yapmaya hatta trafiği engellemeye ve bina işgalleri yapmaya kadar çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu siyasal katılma türleri Türkiye'de 1980-1983 arası dönem hariç tutulursa 1960'dan başlayarak günümüze kadar hem çeşit hem de sayı bakımından sürekli bir artış göstermiştir. Örneğin Gökova'daki enerji santralının devreye girmesine, Bergama'da siyanürle altın üretimine ve Susurluk Skandalı'na karşı düzenlenen sivil itaatsizlik eylemleri, kamuoyundan büyük destek görmüş ve siyasal iktidarların bu konudaki politikalarını etkilemiştir. Açıkça görülmektedir ki Türkiye'de artık halkın ya da daha doğru bir ifadeyle kamuoyunun desteği olmaksızın iktidarda kalmanın zor olduğu bir noktaya gelinmiştir.

Sivil toplumun gelişmişliğinin bir diğer göstergesi olan dernekleşme olgusunun ülkemizde, yerleşik demokrasiye sahip ülkelere oranla hayli düşük olduğu gözlenmektedir. Örneğin A.B.D., İsveç ve Danimarka'da gönüllü kuruluşlara üyelik seçmen yaşındaki nüfusun % 80-90'ını kapsarken İspanya, Fransa ve Japonya'da bu oran % 30-40 civarında, Türkiye'de ise % 10'dan daha az bir durumdadır. Dernekleşme bir sivil toplum ölçütü olarak ele alındığında ve yerleşik demokrasiye sahip ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin sivil toplum yapısının zayıf olduğu söylenebilir.

Sivil toplum alanının genişleyebilmesi için yerleşik bir demokrasiye ve köklü demokratik geleneklere sahip olmak gerekir. Hukuk devleti uygulamalarının istendik ölçüde gerçekleştirilememesi, belirli konularda görüş açıklamanın engellenmesi, bazı sivil itaatsizlik eylemlerinde eylemcilerin şiddete maruz kalmaları gibi nedenler ülkemizde sivil toplumun gelişmesini engellemektedir. Gelişmiş bir demokratik rejime sahip olabilmek, sivil itaatsizlik olarak şekillenen toplumsal hareketleri hoşgörü ile karşılayabilecek bir siyasal kültüre sahip olmayı gerektirmektedir.

Sivil itaatsizlik, demokrasinin testidir, çünkü demokrasi farklı görüşlerin temsiline de saygıyı içerir. Sivil itaatsizlik, yurttaşlara siyasal katılımın biçimlerini ve boyutlarını öğretir. Bu anlamda, hakların elde edilmesinin ve genişletilmesinin, bir başka deyişle demokratikleşmenin motoru işlevini görür (Sarıbay, 1995:197). Kısaca belirtmek gerekirse Türkiye’de siyasal katılma, sayısal çokluk ve çeşitlilik bakımından iyi bir düzeydedir. Dernekleşme olgusu, yerleşik demokrasiye sahip ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Demokrasimizin gelişme düzeyi de henüz toplumumuzun ve kamuoyunun beklentilerini karşılayacak düzeyde değildir.

ARAŞTIRMA TASARIMI

4 Kasım 1996 tarihinde ortaya çıkan Susurluk Skandalı’nın ardından ülkemizde önemli siyasal ve toplumsal gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Susurluk Skandalı’na tepki olarak oluşan ve bu olayın tüm boyutları ile aydınlatılmasını isteyen kamuoyunun büyüklüğü o güne kadar görünmedik boyutlara ulaşmıştır. Bu ölçüde bir kamuoyu oluşumunda kuşkusuz medyanın ve sivil toplum örgütlerinin Susurluk Skandalı’na gösterdiği tepkinin rolü çok büyüktür. Bu makalede Susurluk Skandalı’nın ortaya çıkışından sonra söz konusu olayın Türk basınında nasıl yer aldığı içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma, skandalın basında yer aldığı 5 Kasım 1996 tarihi ile bu olayı protesto etmek amacıyla düzenlenen “Sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” eylemlerinin tamamen bittiği 31 Mart 1997 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri üzerinde yapılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi siyasal yelpazenin solunda, Hürriyet Gazetesi ortasında ve Zaman Gazetesi de sağında yer almaktadır. Bu yayın organları fikir gazetesi olmaları ve siyasal yelpazenin farklı kesimlerinde yer almalarından dolayı yargısal olarak araştırma için seçilmişlerdir.

Araştırma kapsamında ilk olarak, Kasım 1996 ile Mart 1997 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin gündemlerinde ilk üç sırada yer alan haberler konularına göre incelenerek Susurluk Skandalı ile ilgili haberlere bu yayın organlarında ne ölçüde yer verildiği ortaya konmuştur (Tablo 1). Gazeteler, haberleri (gündem konularını) önem sırasına göre birinci sayfadan, en üst sıradan ve en fazla yeri kapsayacak şekilde yukarıdan aşağıya doğru sıralarlar. Tablo

1'deki haber konularının gündemde ilk üç sıraya kaç kez çıktıkları yukarıdaki ölçütler göz önüne alınarak tespit edilmiştir. Bu tablodaki haber kategorilerinin tanımları ise aşağıda verilmiştir.

Gazetecilik geleneğinde bir haberin içeriği en iyi şekilde haberin başlığında ve spotunda ifade edildiğinden bu konu kategorilerinin tespitinde de haber başlıkları ve spotlarında yer alan anahtar sözcükler ve anlatımlar dikkate alınmıştır. Bir haberin başlığında veya spotunda Susurluk Skandalı'ndan söz eden ya da bu olayın soruşturulmasıyla ilgili bir ifadeye rastlanıldığında bu haber Susurluk kategorisine dahil edilmiştir. Mafya ve çete kategorisi, bu tür örgütlerin faaliyetleriyle veya bunlara yönelik olarak yürütülen soruşturmalarla ilgili haberleri kapsamaktadır. Şeriat kategorisi, ülkemizde irtica ve gericilik tehlikesinden söz eden ifadelerin yer aldığı haberleri kapsamaktadır. Yasa dışı terör örgütlerinin isimlerinin ve yaptıkları eylemlerin yer aldığı haberler, terör kategorisine dahil edilmiştir. Ekonomi kategorisi, hayat pahalılığı, işsizlik, iç ve dış ticaret, çalışanların ve işverenlerin sorunları ve diğer ekonomik faaliyetlere ilişkin konuları kapsamaktadır. Yürürlüğe giren veya gerçekleşmesi istenen yasal düzenlemeler hukuk kategorisi içinde yer almaktadır. Dış dünya kategorisi, Türkiye'nin dışında olan ve Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmeyen haberlerden oluşmaktadır. Dış siyaset kategorisi, Türkiye'nin yabancı ülkelerle ve içinde bulunduğu uluslararası ilişkilerle ilgili haberi kapsamaktadır. İç siyaset kategorisi, cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar, siyasi parti liderleri ve üyelerinin ifade ve eylemleri ile siyasal yaşama ve siyasal iktidara ilişkin haberlerden oluşmaktadır. Toplum kategorisi, eğitim, sağlık, kaza, güvenlik, din, ahlak ve geleneğe ilişkin haberlerden meydana gelmektedir.

İkincisi, Susurluk Skandalı ile ilgili haberlerin Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin gündemlerinde ilk üç sırada araştırma dönemi boyunca kaç kez yer aldıkları incelenmiştir (Grafik 1). Üçüncüsü, incelenen beş aylık dönem boyunca ele alınan gazetelerin gündemlerinde nasıl bir değişim olduğunu göstermek amacıyla Susurluk Skandalı, Mafya-Çete ve şeriat konulu haberlerin aylara göre dağılımı grafikte gösterilmiştir (Grafik 2). Dördüncüsü, Susurluk Skandalı konusunda Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinde yayınlanan ve gündemin ilk üç sırasına giren haberlerin kaynağına göre nasıl bir dağılım gösterdiği incelenmiştir (Tablo 2). Beşincisi, Susurluk Skandalı ve diğer konularla ilgili olarak kaç tane sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberin incelenen dönemde ve adı geçen gazetelerin birinci sayfalarında yer aldığı araştırılmıştır (Tablo 3). Altıncısı, incelemeye konu olan süre boyunca Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfalarında yer alan Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin gazetelere göre kapladığı alan bakımından dağılımı ortaya konmuştur (Tablo 4). Yedincisi, sözü edilen gazetelerin birinci sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi

kategorisindeki haberlerde yer alan bazı anahtar sözcüklerin dağılımı araştırılmıştır (Tablo 5).

Sekizinci ve son olarak da, incelenen dönemde söz konusu gazetelerin birinci sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin başlıklarında ve spotlarında adı geçen sivil toplum örgütlerinin dağılımı araştırılmıştır (Tablo 6). Tablo 6'da sivil toplum örgütleri ana başlığı altında toplanan kategoriler şu unsurları içermektedir: Siyasi partiler: bu kategori ülkemizde legal olarak faaliyet gösteren siyasi partilerin tümünü kapsamaktadır. İşçi sendikaları: Ülkemizdeki Türk-İş, Disk ve Kesk gibi işçi konfederasyonlarını ve bunlara bağlı sendikaları kapsamaktadır. Diğer sivil toplum örgütleri: Siyasi partiler ve sendikalar dışında kalan TMMOB, Demokrasi Platformu, Hak ve Özgürlükler Platformu, Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşlarını kapsamaktadır. Genel olarak sivil toplum örgütlerinden söz etme: Belirli bir sivil toplum örgütünün adı verilmeden sendika, demokratik kitle örgütleri, siyasi partiler, muhalefet partileri, dernek, vakıf gibi ifadelerle yapılan anlatımlar bu kategoriyi oluşturmaktadır.

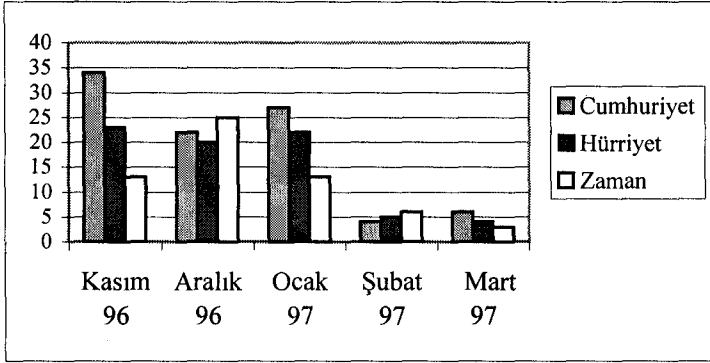
ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada elde edilen bulgulara göre Tablo 1'de görüldüğü gibi 5 Kasım 1996 - 31 Mart 1997 tarihleri arasında gündemin ilk üç sırasında Susurluk Skandalı'na en fazla 93 haberle Cumhuriyet Gazetesi yer vermiştir. Bu yayın organını aynı konuda 74 haberle Hürriyet ve 60 haberle Zaman gazeteleri izlemiştir. Araştırma döneminde gündemin ilk üç sırasına giren konuların gazetelere göre farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. Beş aylık araştırma dönemi boyunca Cumhuriyet Gazetesi'nin gündeminde en fazla yeri 96 haberle şeriat, ikinci sırayı 93 haberle Susurluk ve üçüncü sırayı 43 haberle toplum konulu haberler almıştır. Hürriyet Gazetesi'nde ise birinci sırayı 98 haberle toplum, ikinci sırayı 74 haberle Susurluk, üçüncü sırayı 66 haberle iç siyaset konuları yer almıştır. Zaman Gazetesi'nde de ilk sırayı 118 haberle toplum, ikinci sırayı 102 haberle iç siyaset, üçüncü sırayı da 60 haberle Susurluk konusu almıştır. Gündemin ilk üç sırasında yer alma bakımından tüm konu kategorileri dikkate alındığında gazeteler arasında en ciddi farklılığın şeriat ve mafya-çete haberlerinde ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Şeriat konusunda Cumhuriyet Gazetesi'nde 96, Hürriyet Gazetesi'nde 63, Zaman Gazetesi'nde ise sadece 2 habere yer verilmiştir. Mafya-çete konusunda da Cumhuriyet Gazetesi'nde 41, Hürriyet Gazetesi'nde 38, Zaman Gazetesi'nde ise yalnızca 5 habere yer verilmiştir. Bu durum, gazeteler arasındaki yayın politikası ve siyasal görüş farklılığından kaynaklanmaktadır.

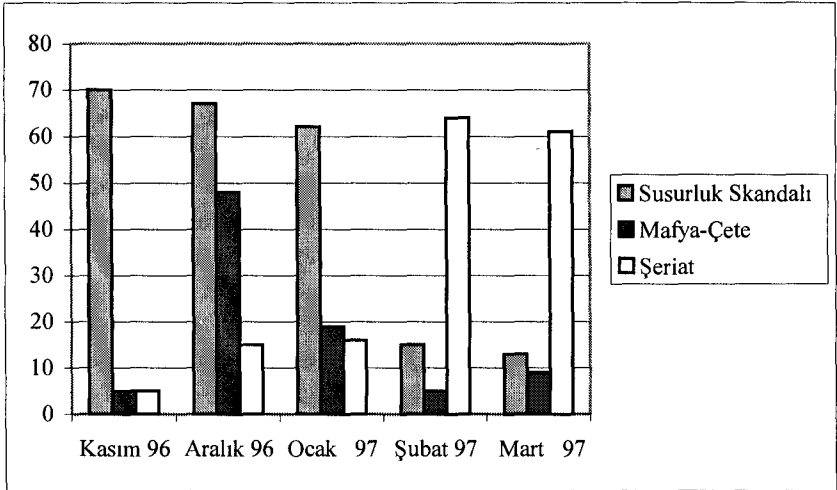
Grafik 1'de görüldüğü gibi her üç gazetede de Susurluk konusundaki haberlere en fazla skandalın ortaya çıktığı ilk üç ayda, başka bir deyişle Kasım, Aralık, Ocak

aylarında yer vermişlerdir. Grafik 2’de de açıkça gözüktüğü gibi özellikle Şubat ve Mart aylarında gündem Susurluk’tan şeriat konusuna kaymıştır. Bunda, kamuoyunda “28 Şubat Süreci” olarak bilinen aynı tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında irticaya karşı alınan önlemlerin etkisi büyük olmuştur. Burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da araştırma dönemi boyunca Zaman Gazetesi’nde irtica kategorisine giren haber sayısının sadece 2 olduğudur.

Grafik 1: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Susurluk Skandalı Konusundaki Haberlerin Aylara Göre Dağılımı

Grafik 2: Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Susurluk Skandalı, Mafya-Çete ve Şeriat Konularında Yayımlanan Haberlerin Aylara Göre Dağılımı

Tablo 1: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Gündemlerinde İlk Üç Sırada Yer Alan Haberlerin Konularına Göre Dağılımı

HABER KÖNÜLARI	CUMHURİYET GAZETESİ						HÜRRİYET GAZETESİ						ZAMAN GAZETESİ						Genel Toplam
	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplam	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplam	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Toplam	
Susurluk	34	22	27	4	6	93	23	20	22	5	4	74	13	25	13	6	3	60	227
Mafya-Çete	-	24	12	-	5	41	3	20	7	4	4	38	2	2	-	1	-	5	86
Şeriat	4	12	14	31	35	96	1	3	2	33	24	63	-	-	-	-	2	2	161
Terör	5	1	5	3	6	20	6	1	6	1	-	14	8	-	5	3	3	19	53
Ekonomi	6	9	7	3	4	29	2	3	5	2	2	14	13	6	12	4	2	37	80
Hukuk	7	2	3	6	2	20	7	2	3	3	-	15	3	6	2	1	4	16	51
Dış Dünya	1	1	1	5	5	13	4	2	1	3	3	13	7	6	3	3	6	25	51
Dış Siyaset	1	10	10	11	10	42	3	8	14	3	18	46	6	8	12	13	18	57	147
İç Siyaset	5	7	6	12	10	40	13	14	13	8	18	66	9	29	9	25	30	102	208
Toplum	11	5	8	9	10	43	16	20	20	22	20	98	17	21	27	28	25	118	259
Toplam	78	93	93	84	93	441	78	93	93	84	93	441	78	93	93	84	93	441	1323

Tablo 2’de görüldüğü gibi Susurluk konusundaki haberlerin kaynağına bakıldığında her üç gazete arasında ciddi bir farklılık bulunmamaktadır. Susurluk konusunun ülkemiz kamuoyu bakımından taşıdığı önem nedeniyle cumhurbaşkanı, başbakan, siyasi parti genel başkanları ve milletvekillerinin bu konudaki pek çok habere kaynaklık ettiği gözlenmektedir. Susurluk Komisyonu, Başbakanlık Teftiş Kurulu ve kamu görevlileri (daha çok savcılar, mahkeme başkanları vb.) de Susurluk Skandalı’nın soruşturulması ile ilgili olarak önemli bir haber kaynağı olmuşlardır. Siyasilerin ve kamu görevlilerinin dışındaki kişilerinde (şahıslar kategorisi) Cumhuriyet Gazetesi’nde 10, Hürriyet Gazetesi’nde 8 ve Zaman Gazetesi’nde de 8 kez Susurluk konusundaki haberlere kaynaklık ettiği gözlenmiştir. Siyasiler ve kamu görevlileri dışındaki kişilerin Susurluk konusundaki haberlere böylesine az kaynaklık etmesinin nedeni, konunun devletin güvenlik ve istihbarat birimleriyle yakından ilgili olmasıyla, dolayısıyla somut açıklamalarda bulunma ve soruşturma süreçlerinin daha çok siyasilerin ve resmi görevlilerin tekelinde bulunmasıyla açıklanabilir.

Tablo 3’de araştırma dönemi boyunca incelenen gazetelerin birinci sayfalarında Susurluk Skandalı sonrası yer alan sivil itaatsizlik eylemlerinin sayısı görülmektedir. Susurluk Skandalı’nı protesto eden ve bu olayın aydınlatılmasını isteyen sivil itaatsizlik eylemleri en çok 27 haberle Cumhuriyet Gazetesi’nde, arkasından 7 haberle Hürriyet Gazetesi’nde ve 4 haberle de Zaman Gazetesi’nde yer almıştır. Cumhuriyet Gazetesi’nin diğer sivil itaatsizlik eylemlerine de 38 haberle en fazla yeri verdiği, Zaman Gazetesi’nin 9 ve Hürriyet Gazetesi’nin de 7 haberle onu izlediği görülmektedir.

Tablo 4’de Susurluk Skandalı ile ilgili olarak araştırma dönemi boyunca incelenen gazetelerin birinci sayfalarında yer alan sivil itaatsizlik eylemi kategorisindeki haberlerin başlık, spot, haber içeriği, fotoğraf ve fotoğraf altı olarak ne kadar yer kapladığı gösterilmektedir. Susurluk konusundaki sivil itaatsizlik eylemlerine birinci sayfasında 3661 cm² ile en fazla yeri Cumhuriyet Gazetesi, ikinci sırada 1298 cm² ile Zaman Gazetesi, son sırada da 471 cm² ile Hürriyet Gazetesi yer vermiştir. Sözü edilen haberlerin devam sayfaları da hesaplamaya katıldığında gazeteler arasındaki sıralama değişmemektedir. Birinci sayfadan verilen haber başlığı ve spotunun kapladığı alan bakımından da sıralama Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetesi olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet Gazetesi birinci sayfadan verdiği bu haberlerin içerik kısmı için 371 cm²’lik bir yer ayırırken Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfalarında haber içeriğine rastlanamamıştır. Hürriyet ve Zaman gazeteleri söz konusu haberleri birinci sayfadan başlık, spot ve fotoğrafla verip devam sayfalarında haber içeriğine yer vermişlerdir.

Tablo 2: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinde Susurluk Skandalı Konusunda Yayımlanan ve Gündemin ilk Üç Sırasına Giren Haberlerin Kaynağına Göre Dağılımı

HABER KAYNAKLARI	CUMHURİYET GAZETESİ	HÜRRİYET GAZETESİ	ZAMAN GAZETESİ
Cumhurbaşkanı	4	5	3
Başbakan	1	4	3
Siyasi Parti Başkanları	18	10	7
Milletvekilleri	6	9	5
Susurluk Komisyonu	7	5	11
Başbakanlık Teftiş Komisyonu	2	2	-
Kamu Görevleri	12	10	8
Şahıslar	10	8	8
Birden fazla kaynak (kişi) tarafından	7	6	4
Belgeler-Raporlar	6	5	3
Kişisel Bildirim	11	4	1
Belirsiz	9	6	7

Tablo 3: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarında Yer Alan Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Konularına ve Aylara Göre Dağılımı

HABER KONULARI	CUMHURİYET GAZETESİ					HÜRRIYET GAZETESİ					ZAMAN GAZETESİ				
	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart
Susurluk Skandalı	5	7	3	7	5	-	1	1	4	1	-	1	1	1	1
Diğer	3	6	12	6	11	3	-	2	1	1	1	1	-	5	2
Toplam	8	13	15	13	16	3	1	3	5	2	1	2	2	6	3

Tablo 4: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarında Yer Alan Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerin Kapladığı Alan Bakımından Dağılımı

ALAN TÜRÜ (cm ²)	CUMHURİYET GAZETESİ				HÜRRIYET GAZETESİ				ZAMAN GAZETESİ			
	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%	Birinci Sayfa	Devam Sayfası	Toplam	%
Başlık	846	457	1303	16.5	284	355	639	41.6	218	223	441	21.7
Spot	456	-	456	5.7	114	98	212	13.7	189	65	254	12.6
Haber İçeriği	371	3079	3450	43.6	-	409	409	26.7	-	582	582	28.7
Fotoğraf	1890	713	2603	32.9	73	204	277	18.0	301	395	696	34.5
Fotoğraf Altı	98	-	98	1.3	-	-	-	-	26	24	50	2.5
Toplam	3661	4249	7909	100	471	1066	1537	100	734	1289	2023	100

Susurluk Skandalı ile ilgili sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlığında ve spotunda yer alan bazı anahtar sözcüklerin gazetelere göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir. Susurluk Skandalı'nı tanımlayan ve bu olaydan söz ederken en çok kullanılan anahtar sözcüklerin taranmasıyla elde edilen bu tabloda görüldüğü gibi en fazla kullanılan sözcük olan temiz sözcüğü başlıkta ve spotta olmak üzere toplam 30 kez ile en fazla Cumhuriyet Gazetesi'nde, 14 kez ile Hürriyet Gazetesi'nde ve 4 kez de Zaman Gazetesi'nde kullanılmıştır. En çok kullanılan sözcüklerin ikinci sırasında yer alan eylem sözcüğü de Cumhuriyet Gazetesi tarafından toplam 20 kez, Hürriyet Gazetesi tarafından 13 kez ve Zaman Gazetesi tarafından 12 kez kullanılmıştır. Cumhuriyet Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcüklerden devlet sözcüğü 18 kez, Susurluk ve toplum sözcükleri 15'er kez, miting sözcüğü 13 kez, aydınlık sözcüğü 12 kez ve çete sözcüğü 10 kez kullanılmıştır. Hürriyet Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcükler arasında aydınlık sözcüğü 12 kez, karanlık sözcüğü 10 kez, toplum sözcüğü 9 kez yer almaktadır. Zaman Gazetesi'nde en fazla kullanılan diğer sözcükler ise 7 kez geçen karanlık ve 4'er kez geçen aydınlık ve temiz sözcükleridir. Bu tabloda dikkati çeken bir başka nokta ise susurluk, kaza, yürüyüş, devlet, mafya, çete, aşiret ve kirli sözcüklerinin her birinin Cumhuriyet Gazetesi tarafından yaklaşık beş on kez kullanılırken Hürriyet ve Zaman gazetelerinde neredeyse hiç yer almamalarıdır.

Tablo 6'da Susurluk Skandalı'na tepki olarak yapılan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlık ve spotlarında sivil toplum örgütlerinin ne kadar görüldüğü incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucu siyasi partilerin başlıkta ve spotta toplam 28 kez ile en çok Cumhuriyet Gazetesi'nde, 13 kez Zaman Gazetesi'nde ve 4 kez de Hürriyet Gazetesi'nde yer aldığı belirlenmiştir. İşçi sendikaları toplam 17 kez Cumhuriyet Gazetesi'nde, 7 kez Zaman Gazetesi'nde adlarından söz ettirirken Hürriyet Gazetesi'nde hiç yer almamışlardır. Diğer sivil toplum örgütlerine Cumhuriyet Gazetesi 6 kez, Zaman Gazetesi 2 kez yer vermiş fakat Hürriyet Gazetesi yine hiç yer vermemiştir. Genel olarak sivil toplum örgütlerinden Cumhuriyet Gazetesi toplam 21 kez söz ederken diğer gazeteler hiç söz etmemişlerdir.

Tablo 5: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfalarındaki Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerde Yer Alan Bazı Anahtar Sözcüklerin Dağılımı

ANAHTAR SÖZCÜKLER	CUMHURİYET GAZETESİ			HÜRRİYET GAZETESİ			ZAMAN GAZETESİ		
	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam
Susurluk	2	13	15	1	-	1	1	1	2
Kaza	3	2	5	-	-	-	-	-	-
Karanlık	2	6	8	2	8	10	3	4	7
Aydınlık	7	5	12	6	6	12	-	4	4
Temiz	11	19	30	6	8	14	1	3	4
Toplum	5	10	15	4	5	9	-	3	3
Siyaset	3	6	9	2	3	5	-	1	1
Halk	1	3	4	1	2	3	1	2	3
Devlet	3	16	19	-	1	1	-	2	2
Mafya	1	5	6	-	1	1	-	-	-
Çete	1	9	10	-	-	-	-	1	1
Aşiret	1	3	4	-	-	-	1	1	2
Demokrasi	1	2	3	-	2	2	1	2	3
Kirli	-	4	4	1	1	2	-	-	-
Eylem	5	15	20	4	9	13	4	12	16
Miting	2	11	13	-	1	1	1	5	6
Yürüyüş	-	5	5	-	-	-	-	-	-

Tablo 6: Kasım 1996-Mart 1997 Tarihleri Arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman Gazetelerinin Birinci Sayfasındaki Susurluk Skandalı ile İlgili Sivil İtaatsizlik Eylemi Kategorisindeki Haberlerde Adı Geçen Sivil Toplum Örgütlerinin Dağılımı

Sivil Toplum Örgütleri	CUMHURİYET GAZETESİ			HÜRRIYET GAZETESİ			ZAMAN GAZETESİ		
	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam	Başlıkta	Spotta	Toplam
Siyasi Partiler	4	24	28	-	4	4	1	12	13
İşçi Sendikaları	2	15	17	-	-	-	-	7	7
Diğer Sivil Toplum Örgütleri	-	6	6	-	-	-	-	2	2
Genel Olarak Sivil Toplum Örgütlerinden Söz Etme	3	18	21	-	-	-	-	-	-

SONUÇ

Ülkemizde uzun yıllardır yaşanan yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı, kırsal kesimden büyük kentlere doğru yoğun göç, çarpık kentleşme ve gelir dağılımındaki büyük farklılıklar gibi nedenler ister istemez rüşvete, yolsuzluğa ve her türlü yozlaşmaya yol açarak mafyaların ve çetelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte siyasette yaşanan yozlaşma da had safhaya ulaşmıştır. Yaşanan tüm bu olumsuzlukların bir sonucu kamuoyunda “temiz toplum” talepleri yükselmiştir. “Temiz toplum” taleplerinin medyanın ve sivil toplum örgütlerinin katkısıyla en yoğun olarak dile getirildiği dönemlerden biri tartışmasız Susurluk Skandalı’nın ortaya çıktığı 4 Kasım 1996 tarihini takip eden günlerdir. Susurluk Skandalı’nın da bizzat ortaya koyduğu gibi temiz toplum ancak demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla çalıştığı, denetim mekanizmalarının işlediği bir ortamda mümkün olabilir. Ülkemizde katılımcı sivil demokrasinin geliştirilmesi ve temiz bir topluma sahip olabilmek için medyaya, sivil toplum örgütlerine ve kamuoyuna büyük sorumluluk düşmektedir.

Ülkemizde medya kuruluşlarının belirli sayıdaki sermaye gruplarının elinde toplanması, bu kuruluşların demokrasinin vazgeçilmez koşulu olan çok sesliliği engelledikleri ve toplumsal işlevlerini gerektiği gibi yerine getiremedikleri yönünde çeşitli eleştirilere neden olmaktadır. Ayrıca demokrasimizin henüz arzu edilen düzeye ulaşamaması nedeniyle ülkemizdeki sivil toplum alanının yeterince gelişmediği ve sivil toplum örgütlerinin hem büyüklük hem de etkinlik bakımından tatmin edici boyutta olmadığı dile getirilmektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak da Türkiye’de duyarlı ve etkin bir kamuoyunun olmadığı, kamuoyunun belirli çıkar çevreleri tarafından kolayca yönlendirilebildiği gibi bir izlenim ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tür değerlendirmeler, ülkemiz kamuoyunun belirli olaylar karşısında gösterdiği duyarlılık dikkate alınınca, oldukça yüzeysel kalmaktadır. Ülkemiz kamuoyunun ne kadar duyarlı olduğunun son örneğini lösemi hastalarının tedavisi amacıyla Oktar Babuna önderliğinde başlatılan bağış kampanyası ile gördük. Sivil toplum örgütlerinin ve medyanın üzerlerine düşen işlevleri yerine getirmeleri halinde kamuoyunun desteğini kolayca alabildiklerini geçmişte de Gökova Termik Santrali’nin kapatılması ve Bergama’da siyanürle altın çıkarılmasının durdurulması gibi olaylarda yaşamıştık.

Susurluk Skandalı’nın hemen ardından medyanın ve sivil toplum örgütlerinin bu olaya gösterdikleri tepki ülkemizde o güne kadar görülmedik ölçüde büyük bir kamuoyunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Olayın devletin güvenlik ve istihbarat birimleriyle yakından ilgili olması nedeniyle gösterilen kamuoyu tepkisi Susurluk Skandalı’nın tamamen aydınlatılmasını sağlayamamıştır. Ancak dönemin siyasal iktidarlarını önemli ölçüde sarsmıştır.

Bu makalede, Susurluk Skandalı sonrası bu olaya tepki olarak ortaya çıkan kamuoyunun oluşumunda medya ve sivil toplum örgütlerinin rolü Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazetelerinin birinci sayfaları incelenerek ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre sözü edilen gazetelerin Susurluk Skandalı'na ve daha sonra bu olaya tepki olarak sivil toplum örgütleri öncülüğünde gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemi haberlerine tepkileri farklı farklı olmuştur. Araştırma yapılan gazeteler içinde Cumhuriyet, Susurluk Skandalı'na ve bu olaya tepki olarak gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerine diğer gazetelerden daha fazla yer vermiştir. Hürriyet Gazetesi ile Zaman Gazetesi arasında Susurluk Skandalı konusunda yayınlanan haber sayısı ve daha sonrasında bu olaya tepki olarak yapılan sivil itaatsizlik eylemlerine yer verme bakımından ciddi bir farklılık gözlenmemiştir. Ancak Zaman Gazetesi'nin Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemlerini olumsuz bir yaklaşımla ele aldığını ve bu eylemlerin yasa dışı örgütler tarafından kullanılabileceğini dile getirdiğini belirtmek gerekir.

Yapılan araştırmada Cumhuriyet Gazetesi'nin Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemlerinin haber başlıklarında ve spotlarında devlet, mafya, çete, aşiret gibi birlikte kullanıldığında eleştiri içeren sözcüklere sıkça yer verdiği ortaya çıkmıştır. Böyle bir kullanıma araştırma kapsamındaki diğer gazetelerin ilgili haber başlıklarında ve spotlarında rastlanılmamıştır. Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinde sivil toplum örgütleri en fazla yine Cumhuriyet Gazetesi'nin ilgili haber başlıklarında ve spotlarında yer almışlardır. Zaman Gazetesi sivil toplum örgütlerine, birinci sayfadan verdiği Susurluk Skandalı'na tepki olarak ortaya konan sivil itaatsizlik eylemi haberlerinin başlık ve spotlarında bir miktar yer verirken, Hürriyet Gazetesi neredeyse hiç söz etmemiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse Susurluk Skandalı'nın ortaya çıkmasıyla birlikte Cumhuriyet, Hürriyet ve Zaman gazeteleri konuyu gündemde tutmakta başarılı olmuşlardır. Susurluk konusu her üç gazetede de ilk üç ay boyunca gündemin ilk üç sırasında en çok yer verilen konulardan biri olmuştur. Bilindiği gibi Susurluk Skandalı'nı protesto etmek için gerçekleştirilen gerek toplantı ve yürüyüş gerekse ışık söndürme eylemlerinde sivil toplum örgütlerinin öncülüğü ve kamuoyunu yönlendirmedeki etkinliği çok büyük olmuştur. Ancak Susurluk Skandalı'nı protesto etmek için gerçekleştirilen sivil itaatsizlik eylemlerinin ve bu eylemlerde etkin bir rol oynayan sivil toplum örgütlerinin incelenen üç gazetenin birinci sayfalarında görünümü aynı düzeyde değildir. Bu farklılık büyük oranda sözü edilen gazetelerin siyasal yelpazedeki yerlerinden ve dolayısıyla yayın politikalarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak araştırmanın sadece birinci sayfa haberleriyle sınırlı tutulduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Daha kapsamlı çıkarımlarda bulunabilmek için araştırmacıların gazetelerin iç

sayfalarında yer alan konuyla ilgili haberleri taramaları ve başka gazeteler üzerinde de incelemeler yapmaları yararlı olacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Alemdar, K. (1981). **Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Kökenleri**. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- Ateş, T. (1991). “Sivil Toplum ve Değerleri”. Ed: Y. Fincancı. **Sivil Toplum**. İstanbul: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Coşar, Y. (1997). “Önsöz: Sivil İtaatsizlik”. Ed: H. Arendt. vd. **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**. Çev: Y. Coşar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çaha, Ö. (1996). **Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın**. Ankara: Vadi Yayınları.
- Demir, Ö. ve M. Acar. (1992). **Sosyal Bilimler Sözlüğü**. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Diamond, L. (1994). “Toward Democratic Consolidation”. **Journal of Democracy**. (5), 3.
- Kalaycıoğlu, E. (1995). “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”. Ed: E. Özbudun, vd. **Türkiye’de Demokratik Siyasal Kültür**. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- (1998). “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”. Ed: E. F. Keyman. ve A. Y. Sarıbay. **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**. Ankara: Vadi Yayınları
- Kalaycıoğlu, E. ve A. Y. Sarıbay. (1995). “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve ve Siyasal Değişme”. Ed: E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay. **Türk Siyasal Hayatı: Değişim ve Süreklilik**. İstanbul: Der Yayınları.
- Keane, J. (1993). **Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar**. Çev: L. Köker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paker, C. (1977, Mayıs 13). “Beşinci Güç Sivil Toplum”. **Milliyet Gazetesi**. s.16.

Sarıbay, A. Y. (1997). "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum". **Liberal Düşünce**. (6), 2.

----- (1995). **Post Modernite, Sivil Toplum ve İslam**. İkinci basım. İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, B. (1996). "Civil Society in Turkey". Ed: A. R. Norton. **Sivil Society, The Middle East**. Vol. 2.